

му що «просто реалізму» в поезії не існує. Копіювання дійсності не є мистецтвом. Це можна назвати «римованою публіцистикою» — у кращому випадку. А поезія? Поезія — це:

Білі вірші мої, ви — березовий сік,
Що по краплі в слова — знов зі свіжої рани...

С. Дзюба — переможець минулорічного літературного конкурсу видавництва «Смолоскип». Дещо раніше він виграв «Конкурс надій наших», організований Спілкою письменників. Друкувався в багатьох українських та закордонних виданнях. У Чернігові та Києві (в СПУ) відбулись його авторські вечори. Також у Чернігові він організував презентацію антології української поезії «Молоде вино», започаткував літсторінку «Фаетон»; вів проблемний семінар на нараді молодих літераторів в Ірпені...

Кажуть, що митець починає з поезії, продовжує прозою, а закінчує критикою. Недавно Сергій взявся за прозу. Але, думаю, для літератури буде все-таки краще, якщо й через двадцять років чернігівський лірик писатиме вірші про кохання, присвячені... поетесі Тетяні Дзюбі. Наприклад, такі:

Колись я напишу останнього вірша
І не доживу до старості:
Впаду собі на дорогу осіннім листям
І мені буде легко.
Не хвилюйся: я все одно.
Прийду на побачення з тобою,
Зваблений тоненькою свічкою
У храмі.

Андрій КОКОТЮХА.

У ПОШУКАХ МАТЕРИНСЬКОЇ ЗЕМЛІ ГЕНІЯ

Майже 200 років досліджується шедевр культури Київської Русі «Слово о полку Ігоревім». Представниками різних наукових дисциплін — від астрономів та біологів до мовознавців та археологів — зроблено надзвичайно багато. Окреслився цілий науковий напрямок — словознавство. Проте величний твір містить ще багато нез'ясованих, суперечливих питань, а подекуди, взагалі, «темних місць».

Однією з головних проблем словознавства є пошуки Автора твору, встановлення його імені. Це проблема кардинальна, адже від її вирішення залежить трактування тих чи інших місць твору, наше сучасне розуміння та оцінка подій, описаних у ньому. Справа в тім, що «Слово», як, мабуть, ніякий інший твір, все зіткане з численних паралелей, асоціацій, ремінісценцій. Воно неоднозначне як у цілому, так і у деталях — в конкретних інтонаційних забарвленнях та акцентах. Зрештою, це і є тим головним, що різнить справжнє високохудожнє явище від сурогату, підробки під продукт творчості. Звідси і нагальна необхідність підходів до «Слова» не лише як до об'єкта суто наукового дослідження, а й як до твору. Отже, і сам підхід має поєднувати в собі такі, на перший погляд, антагоністичні риси як науковість та творчість, прагматизм та поезію. Там, де йдеться про творіння геніїв — ці риси не виглядають антагоністичними, навпаки — вони становлять навіть не поєднання, — єдність.

За два століття безліч осіб зверталось до «Слова», і сьогодні ми можемо констатувати — по-справжньому вагомий доробок у словознавстві мають саме ті вчені, які зуміли виробити в собі такий двоєдиний

Отже, 810 років тому з Сіверської землі (Новгорода-Сіверського, Путивля, Курська, Трубчевська) вийшли у половецькі землі полки, очолювані князем новгород-сіверським Ігорем Святославичем. Подія, на перший погляд, тривіальна — походів було багато як і у Степ, так і навпаки — половців у Русь. Але привернув цей факт пильну увагу літописців. Жодний з походів того часу не описали вони так детально. Головне ж — саме ця акція князів опинилася в центрі уваги першого з відомих нам геніїв слов'янського світу, безіменного Автора «Слова о полку Ігоревім».

Що саме прикувало його увагу: трагічний фінал, коли у полоні одразу опинилися всі сіверські князі (випадок нечуваний!)? Розгром військ, внаслідок чого виникла прогалина в системі оборони держави у районі міста Вир (суч. Білопіль), і шлях у Поле, яке вело на Чернігів та Київ, залишився відкритим для половців? Надзвичайна, стратегічна мета походу, що був спрямований до далекої чернігівської дідизни Ольговичів Тмуторокані? Збіг обставин суб'єктивного характеру, той рідкісний випадок, коли в центрі ординарних подій і постатей опиняється неординарна особистість — великий Автор, — і завдяки його таланту все інше набуває яскравих барв? Чи комбінація з кількох названих чинників, чи ще щось, невідоме нам або непомічене? Питань багато, це далеко не всі.

Наприклад, думки дослідників розходяться в тлумаченні деяких поглядів Автора, його оцінок, симпатій, характеристик. Розходяться навіть в таких питаннях, як погляд Автора на головного героя Ігоря або оцінку діяльності Святослава Київського, нарешті, питання багато в чому актуальне і сьогодні: «Слово» — це заклик до об'єднання удільних князівств навколо Києва чи лише до певного військового союзу проти зовнішньої небезпеки?

Ситуація ускладнюється ще й тим, що проблему авторства маємо вирішувати лише на підставі одного «Слова». Інших пам'яток, які хоча б частково несли в собі ознаки, характерні для нього, поки ще не відкрито. Окремі схожі риси, думки зустрічаємо в письмових творах, але фактично не маємо жодної фрази, щоб її було втілено на такому ж надзвичайно високому поетичному рівні.

Майже одразу з першою публікацією твору (1800 р.) з'явилися версії і про його автора. Висувалися різні ідеї, але всі вони з часом виявлялися хибними. Наука про «Слово» розвивалася, і підходи ставали все суворішими та обгрунтованішими. Останнім часом (з початку 80-х рр.) набули поширення три версії, які дуже різняться між собою. Дві з них, можна сьогодні вже казати, не витримали ні критики, ні випробування часом, хоча термін минув зовсім і невеликий. Це спроба ідентифікувати особистість Автора з київським боярином Петром Бориславичем (версія акад. Б. Рибаківа) та з галицьким князем Володимиром Ярославичем, рідним братом Ярославни (версія д-ра Л. Махновця). При цьому наголошуємо, що саме така робота і рухає, живить справжні наукові дослідження. Це той випадок, коли можна стверджувати, що від'ємний результат — теж результат, адже коло пошуків звужується, зменшується кількість можливих «претендентів».

Все більше прихильників набуває версія д-ра П. Охріменка. Вчений підходить до вирішення проблеми авторства з іншого боку — не хто конкретно був Автором «Слова», а якою, ким повинна була бути ця людина. Вчений намагається визначити його соціальний стан та громадський статус. Це теж завдання дуже непросте, адже існували (і існують) думки кардинально протилежні. Автора шукали і серед ченців, і князів, і смердів, і воевод, і бояр, і навіть, княгинь! П. Охріменко дійшов, на наш погляд, досить обгрунтованого і логічного висновку — творцем «Слова» міг бути вчитель, вихователь, згодом порадник Ігоря

Святославича. Лише така особа в умовах давньоруського суспільства мала певний соціальний і політичний імунітет, що дозволяв їй критикувати князів, підказувати, інколи майже повчати, разом з тим щиро вболіваючи за Руську землю, за негаразди і розбрат серед князів. Лише вона могла бути обізнаною у тонких інтригах політично-династивного характеру. Лише людина наближена до князів, зокрема до Ігоря Святославича, могла з явною симпатією змалювати і дружину Ігоря Ярославну, і його брата князя курського Всеволода. Але, і це принципово, коло симпатій Автора виходить далеко за князівське середовище. Серед його героїв і прості ратаї-вої і курські кметі. Це зайвий раз підкреслює приналежність Автора з одного боку до вищих прошарків суспільства, а з іншого до простого люду. П. Охріменко до обґрунтування своєї версії залучає і багато інших факторів, зокрема мовного характеру. Останнє дає змогу говорити, що Автор був сіверянином, тобто народився, або, принаймні, виховувався на Сіверській землі. Аналогічних думок дотримувався і відомий курський дослідник І. Баскевич.

Характерно, що цей письменник і вчений поєднував у собі саме ті «антагоністичні» риси, про які йшлося вище. Це і дало йому можливість виробити свій власний підхід до розуміння багатьох аспектів «Слова», подій, описаних у ньому. Головна ж думка І. Баскевича викладена ним у останній його книзі, яка нещодавно вийшла у Курську («А мои те куряне — опытные воины...» — Курськ. — 1993), зводиться до визначення місця народження або тривалого проживання Автора, тобто до встановлення материнської землі Генія. Цим регіоном, вважає дослідник, була Курщина, або й навіть власне Курськ. Таку Курсько-Сіверську гіпотезу він обґрунтовує цілою низкою логічно збудованих аргументів і висновків, що спираються на аналіз фактично всіх писемних матеріалів, пов'язаних з давньою Курщиною.

Значне місце в книзі займає критика (подекуди досить жорстка, але, зазначимо, — обґрунтована) гіпотези акад. Б. Рибаківа, згідно з якою Автор, творивши «Слово», лише виконував замовлення київського князя Святослава. На догоду йому Автор ніби і написав таке-собі дипломатичне звернення до князів з метою надання допомоги Ігорю Святославичу після поразки на Каялі. Важко не погодитись з І. Баскевичем, коли він пише: «І не помітив Б. О. Рибаків, як перетворив геніального поета, полум'яного патріота, виразника народних прагнень, незалежного та сміливого у своїх судженнях — у жалюгідного оформлювача чужих ідей, у виконавця соціального замовлення Святослава, у прислужника при великокнязівському дворі».

Торкається дослідник і деяких інших складних питань словознавства. Зокрема, він детально зупиняється на тлумаченні лексеми «кметі». Так, на його думку, називали «селян та ремісників» і разом з тим досвідчених воїнів. Свій підхід І. Баскевич аргументував у кількох інших публікаціях, не помічаючи, що це визначення несе в собі певне протиріччя.

Характеристика курських кметів у «Слові» однозначно вказує на їхні суто військові якості, підкреслюючи професіоналізм і перелічуючи фактично повний комплект бойового обладунку ратника XII століття. Останнє могли мати лише воїни-професіонали, як правило, дружинники, що утримувалися коштом князя. До того ж рівень фізичної підготовки і майстерності дружинника вимагав постійного тренування. Все це повністю виключає можливість говорити про реальне поєднання двох несумісних сфер тогочасного життя.

Інше питання, що ці кметі, виходячи з етимології іменника, походили з середовища простого люду, тих же селян та ремісників. І це логічно саме для провінційних Курська, Путивля, Трубчевська, бо тут ще не було сталого прошарку аристократії, як, скажімо, у Києві або Черні-

гові, де на службу до князя йшли діти представників вищих верств городян. Саме на цьому і акцентує великий Автор, відверто захоплюючись майстерністю і хоробрістю курських воїв-кметів. І ця симпатія, поінформованість стосовно курських, як підкреслює І. Баскевич (додамо від себе: точніше, — сіверських) мотивів, явно не є випадковою.

Дещо своєрідно підходить письменник і до визначення жанру твору, що є надзвичайно складним завданням, адже сам Автор називає його то «словом», то «пісцею», то «повістю». І. Баскевич в основному погоджується з поширеним поглядом на це питання, згідно з яким «Слово» є «багатоплановим художнім твором, що містить у собі ознаки і риси низки літературних жанрів». Але звідси не випливає, — наголошує дослідник, — що жанр «Слова» якийсь змішаний, еклектичний. Діалектична складність його не означає відсутності жанрової домінанти, якою є його «художність, а отже, — людяність».

Не вдаючись тут до аналізу деякого змішання підходів і термінологічних дефініцій, якого припустився вчений, зазначимо, що в принципі він має рацію. Не слід на творіння геніїв дивитися як на політичний трактат, наукову розвідку або філософічну вправу. Генії не ходять битими шляхами, не вкладаються у традиційні схеми. Вони самі творять шляхи і напрямки, якими вже після них підуть інші. Тут можна пригадати влучне висловлювання акад. Д. Лихачова, що жанр «Слова» — це саме «Слово».

Отже, на сьогодні можемо говорити про Сіверсько-Курську гіпотезу, що містить в собі версію П. Охріменка з частковим (географічним) уточненням І. Баскевича. Суть гіпотези: Автор був сіверянином, можливо, родом з Курщини, людина світська, наближена до новгород-сіверського князя Ігоря Святославича — його вихователь, вчитель, порадник.

Говорячи про особу Автора, слід підкреслити наступне. На сьогоднішньому етапі сучасної методики досліджень мусимо констатувати: інформативні можливості відомих нам писемних джерел, пов'язаних з походом 1185 року стосовно авторства «Слова», вичерпані. На нашу думку, всі подальші пошуки імені Генія за існуючих обставин будуть зводитися до «кабінетних вправ», коли вирішення проблеми буде підмінитися студіями навколо неї. Тобто, будемо не стільки займатися власне авторством, бо щось справді нове тут вже навряд чи можна сказати, скільки критикою існуючих версій та гіпотез. Тенденція така вже є, існують навіть і приклади.

Ми можемо проводити всілякі експертизи на лексичних та порівняльних рівнях, застосовувати комп'ютерну техніку, створювати фоночастотні словники і т. ін., але вийти на рівень конкретної історичної особи все одно не дасть змоги брак інформації.

Як казав Б. Шоу: «Якщо у мене є яблуко і у вас є яблуко, і ми обміняємося цими яблуками, то в нас залишиться по одному яблуку. Але якщо у вас є ідея і в мене є ідея, і ми обміняємося цими ідеями, то в нас буде по дві ідеї!»

Ми мусимо вийти за межі отого яблука, хай і золотого, вийти на рівень нової додаткової інформації, адже проблема полягає саме в дефіциті джерельної бази.

Але тут нам слід бути оптимістами, для цього є всі підстави. Лише за останній час було зроблено низку відкриттів, що значно поглибили і розширили наші знання про героїв «Слова». Досить лише нагадати про вагомий здобуток С. Висоцького, який опублікував серію графіті зі стін київських храмів з надзвичайно важливою, змістовною і абсолютно достовірною інформацією. А скільки ще невідомих матеріалів мі-

стять рукописні фонди архівів Москви, Петербурга, Туреччини, Ватікану. Там вчених можуть чекати великі відкриття...

«Слово о полку Ігоревім» — творіння Генія. Це так. Але воно не є плодом миттєвого прозріння. Воно могло бути створеним за день, за ніч, але їм обов'язково передували напружена тривала праця мозку, багатолітне навчання, набуття життєвого досвіду. Поет, перед тим, як стати Великим Автором, існував у певному середовищі, в оточенні конкретних осіб і обставин. Його політичний темперамент та поетичний хист формувалися, визрівали, шліфувалися роками літературної праці, щоб потім в один з трагічних моментів історії його батьківщини блискавично і блискуче вибухнути, злетіти «Словом» і саме ним піднятися над своєю колибою і, зрештою, над часом...

Якщо навіть допустити, що Автор помер одразу після написання свого твору, то все одно той період, у який він жив і творив, до того часу повинен зберегти якісь його ознаки, сліди його могутнього інтелекту та неперевершеного таланту. Ці сліди існують. Їх треба шукати.

Віктор ЗВАГЕЛЬСЬКИЙ.

